

Kaszëbj, Lemkòvje, Szlòzôcë, Vëlemòvjanje

Etnjicznô mjészëzna – defjnicijné wuvògji

Helena Duć-Fajfer

Ta przëjimnjätô v pòlskjim wustavòdòvstvje defjnicijô nôrodné/etnjiczné³ mjészëznë nje wobjimô te nôvažnjészëgò kriterium stëchanjô ti kategòrëji, co tim je – jak zgòdno przësvjòdczajô znajarze mjészëznové problematikji – pòložëné **vedle vjikszosce**. Mjészëzna bò je mjészëznô, kjëj nje woprzestòvô bëc dzëlã całotë ë **zajimô v nji pòdpòrzòdkòvónô pòzicëjô**. Pòdpòrzòdkòvanjé woznòczò felënk pòłné vtòsnofrijnosce v stanovjenjim pravòv, jakjé wobrzeszajô całé spòle. Në prava (v tim przipòdkú prava vszëtkjich wobëvatelòv RP) sò fòrmùtovóné zgòdno z kùlturnëmi vòrtnotami domjinëjòcë/vjikszoscové grëpë. V wobliczim tegò je zrozmjaté, žebë mjészëznë mjałë mjec apartné kùlturné prava, co v jakjims stãpjenjú vërovnejô jejich njeròvnò, v przëròvnanjim do drëgich wobëvatelòv, pravno pòzicëjô. Etnjiczné mjészëznë apartnjô sã bò vosòbnô kùlturô ë tradicëjô (etnjicznosc to je kòmunikòvanjé kùlturnëch ròznjic v relacëjach mjedzë persònami a grëpami). Temù np. pòlskji jãzëk, pravno wukòstituovóni jakò wurzãdòvi jãzëk, nje je dlô dosc vjelgëgò dzëla mjészëznòv wotczëstim jãzëkã. Dlòte cobë vërovnac prava vszëtkjich wobëvatelòv nôležnjicë mjészëznòv bë mjelë mjec mòznosc wuzëvac svòjich wotczëstëch jãzëkòv téz v pùblicznim rëmje, co bë pòdnjesło jich spòlevi sztatës, ë mjec nòrzãdła do jich wochronë ë rozvjicò analogiczné do tëch, jakjich móze wuzëvac domjinëjòci jãzëk.

Timczasã zdefjinjovanjé v pòlskjih pravnych dokùmantach etnjiczné mjészëznë jakò grëpë wobëvatelòv, jakò „je mjé lëczëbnô jak zawostałi dzël lëdztva Rzeczëpòspòlitë Pòlskjé”, je njé blòs njezgòdné z pasovnim rozmjënjim te pòjmjenjô, ale téz tendencijno

³ Defjnicijô bëta sfòrmùtovónô v *Ustawie z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* ë zgòdno z njô sò fòrmùtovóné jinszë pravne dokùmantë tikajòcë sã mjészëznòv v RP.

kjerje mészlenjé wo mjészéznověch pravach. Lěczba nje defjinuje mjészézně, bō sō znóné caŏtē (państwa, spōla), v jakjich mjészé grěpě majō vjiksoscovō/domjinějōcō pōzicějō, np. v kōlonjalnēch sistemach abō v wukładze chŏpji – bjałkji. Nōdto przē zaaccentovanjim vplēvū lěczbē mjészéznové prava sã vėdŏvajō njē vėrŏvnanjim nje-rŏvnosce, jakŏ vėchŏdŏ z pŏdpŏrzŏdkŏvanjŏ, le przėvjilejã. Temū na felėnk mjészéznovėch pravŏv czãsto sã nje zdrzi jak na fŏrmã diskrimjinacėjē, bō jezlē mjészŏ grėpa, to tēz mjészé prava.

Wosoblėvje trzjmjŏcē mjészézně v lėckach je to drėgjē wod szesc kriteriŏv vskŏzŏnėch v wustavje wo mjészéznach, jakjē v gromadze mŏszi spŏtnjic grėpa pŏlskjich wobėvatelŏv, cobē bēlē wuznŏni za nŏrodnŏ/etnijnjcnŏ mjészéznã: „znacŏco sã apartnji wod drėgjich wobėvatelŏv jãzėkã, kŏlturŏ abŏ tradicėjŏ”. Jezlē drėgjē kriteria – zgŏdno z dopjėrze przėjimnjãtim europejskjim sztandardã prava wo samŏdefjinovanjim – rzekŏ, że mjészéznã: „dŏzi do wotrzymanjŏ svŏjėgŏ jãzėka, kŏlturē abŏ tradicėjē” (3. kriterium) ē „mŏ pŏczėcē vŏšnē historicznē nŏrodnē pŏspŏlnŏtē ē je nastavjonŏ na vėražanjē jē ē wochronã” (4. kriterium), to v tim kriterium nje przėznŏvŏ sã sami mjészéznje prava do czėcŏ ē defjinovanjŏ tē rŏznjice. Ta je vskŏzŏnŏ jakŏ eszczisz wobjektivnē kriterium, a pŏ prŏvdze wuznanjovē, bō wŏ tim, czē rŏznjica je znacŏcŏ chtos mŏszi zadecidovac. Jak sã pŏkazėje, nje decidėje sama mjészéznã, le pŏliticē, chtėrni sã pŏdstėcovŏjŏ wopjinjami rozmajitėch ekspertŏv.

Je vŏrt tēz dac bŏczenjē na ŏrt mészlenjŏ, chtėren sã pŏkazėje v 5. kriterium: „jē przŏdkŏvje majŏ mjeszkŏnē na dzisdnjovim teritorium Rzeczėpŏspŏlitē Pŏlskjē nŏmjē 100 lat”. To vskŏzanjē na czas nŏmjē sta lat (kŏle trzech generacij) mŏže bēc prziczėnŏ pŏzitivnē refleksėjē, że mjészézně sŏ „jinszim bėnovim”, zjintegrovŏnim z pŏlskŏ kŏlturŏ ē majŏcim svŏj vktŏd v njã. V tim samim czasŏ wŏdnŏszanjē sã do „dzisdnjovėgŏ teritorium”, chtėrno doch nje egzistėrėje wod sta lat, le wod nje pŏlnėch wosmėdzesŏt, wskazėje na miticznē, ahistoricznē rozmjenjē granc RP. Efektã sŏ mnogjē decizėje, jakjē jidŏ przėk mjészéznŏvi pamjãci; mŏ tēz vpliv na vzėranjē na mjészézně jak na przėbėczŏv v Pŏlsce, chtėrni przėszlē z jakjėgŏs bŏtnovėgŏ kraju ē trzimanjē jich za „gŏsca”, chtėren sã mŏže „pŏrajic do svŏjėgŏ kraju”, jezlē mŏ sã co nje vjidzi.

V sami defjinicėjji, jakŏ je wužívŏnŏ v pŏlskjich pravnėch dokŏmantach to dŏ sfŏrmŏŏvanja, chtėrnē vėmjijajŏ dėrżėnj pŏjmjenjŏ „mjészéznã” ē kvestionějŏ pŏtnē pravŏ wobėvatelŏv do samŏdefjinovanjŏ. Mŏgŏ mjec vpliv na felėnk svjadŏmŏsce diskrimjinacėjē mjészéznŏv v samėch mjészéznovėch spŏlach, jak tēz v domjinějŏcim spŏlŏ.

Kaszėbji

Maciej Bandur (Macėj Bańdur)

Kaszėbji to je autochtonijnicznē lėdztvŏ, co mjeszkŏ na pŏrėnkŏvim krajŏ Vjelgjėgŏ Mŏrza, jakjē tradicijnŏ wužívŏ kaszėbskjėgŏ jãzėka, chtėren slėchŏ zŏpadnostovjańskjim

jãzëkóm. Kaszëbjji sô pòtómkami Słowjón, co zasedlëlë Pòmòrskò kòle 6. stolecò n.e., co do tèch v pòzdnjészich stalecach doparlãczëtë wałë wosadnjictwa m. dr. staroprëskjégò, saksońskjégò, frizijskjégò, njemjeckjégò ë, wod 1. pòłovjice 20. stolecò, pòlskjégò.

Teritorium zamjeszkónë wod Kaszëbów bëło historiczno kjile razi vjiksze jak dzisòdnja. Nje je ale letkò wëznaczeć jegò zòpadnò grańcã. Przëjimajòcë *stricte* jãzëkòvé kriteria, pò rozpadze prastovjańskjë jednotë, kaszëbskji jãzëk wëkazovòt včasné jinovacëjé pòspòlné z pòłabskjm jãzëkã, wužívónim do 1. pòłovjice 18. stolecò na terenach dzisészich nordòstovëch Njemc. Pravje z njim kaszëbskji pòkazëje nõblëzszò krevnosć; wëznaczenjë akuròtné grańce mjedzë tima jãzëkama je ale trúdné, tak przez rzòdkjë pòsvjòdczenja v pjisónëch zdrojach, jak téz njewostré grańce dialektalnégò kontinuum. Wostróžno je mòžno przëjic, że kaszëbskji jãzëk sã pòcigòt do wokòlstva Kòłobrzega, Łòbzò ë Dravska. Z terenami Zòpadné Pòmòrskjë je zdrzeszoni téz etnonjim Kaszëbë/ Kaszëbjji, chtëren ten pjerszi rôz bët zanótérovóni v búlli Grégòra IX z 1238 r.; pòmòrskji ksòzã Bògústòv I mò v nji titel ksòzëca Kaszëb. Państvòvòtvòrczé procese wobjimajòcë Kaszëbë ve strzédnëch stalecach doprowadzëtë do wusztòftovanjò sã czasovò samòstòjnëch pòmòrskjich ksãztvòv pòd rzòdama dvúch mòlovëch dinastij: Sobjestavjicòv v Óstovi Pòmòrsce ë Grifjitòv v Zòpadni Pòmòrsce. Óstovòpòmòrskjë ksãztvò vëgasto v 1294 r. pòspòle ze smjercò te slédnégò princa Mscëwoja II, a Pòmòréńskjë Ksãztvò zgjinãto z kart svjata v 1637 roce.

Pòmòrskò państvòvòsc mja vjelgji vpliv njé le na sztòftovanjë sã nõrodné narracëjé kaszëbskjé jinteligencëjé pòrà stolecòv pòzdnjë, ale téz na religijni landszaft Kaszëb. Przëjimnjenjë przez pòmòréńskjich ksòzãt protestantismù jakò państvòvé religijé v 1534 r. przënjesto pjerszé tłomaczenja na kaszëbskji jãzëk religijnëch tekstòv, jakjë bëłë skjerovóné do lëterskijich Kaszëbów ze stòłpskjé a bëtovskò-lãbòrskjë zemje. Jednak pò drëgji stronje grańce, v Krolevskjich Prësach, vjikszość Kaszëbów wosta katolëckò. Wëznanjé pòkòza so mjec dosc vjelgji vpliv na sztòftovanjë sã samòjidentifikacëjé, a na wostatk nõrodnégò pòczëcò Kaszëbów. Z czasã bò lëterstvò bëło jidentifikòvóné z „njemjeckò vjarò”, a katolëctvò z „pòlskò vjarò”, tak co dlò vjele Kaszëbów to pravje wëznanjé, a njé etnjiczné pòchòdanjë czë jãzëk, mjało decidëjòci vpliv na samòjidentifikacëjò. Zjidentifikòvanjë katolëctva z pòlskòscò vplëná na sztòftovanjë sã nõrodnëch nastavjenjòv ë na reakcëji na kùlturkampf v 19. stolecim, stvòrzëtò dobré varënkji dlò propòlskijich aktivjistòv, agitatoròv ë ksãzëznë. Jinszò doba bëła mjedzë pòmòréńskjimi lëterskijimi Kaszëbami. Kaszëbskji etnograf Otto Knoop, pòchòdajòci wod Stòłpska, pjisòt v 19. stolecú: „Më ze Slédné Pòmòrskjë zvjemë Kaszëbami jedúrno lëterskijich mjeszkańcòv stòłpskjégò a lãbòrskjégò krézú słovjańskjégò pòchòdanjò; katolëckjich Słowjón z bëtovskjégò krézú a Zòpadnëch Prës nazëvómë „Pòlòszkami”, bò pò pròvdze ti nji majò jú prava sã zvac Kaszëbami. Z czasã tak wostatlë spòlonizovóni, že sã nje apartnjò vnetka njiczim wod pròvdzëvëch Pòlòchòv”⁴.

⁴ O. Knopp, *Legends pomorskie* (Gdynia: Region, 2009), s.12.

Dopjérze v czasú Zimkù Lëdów panslavjisticznë wudbë pchnãtë rodzócŏ sã kaszëbskŏ jinteligencjã do wodszmërgnjenjŏ samŏjidentifikacjé przez prizmat wëznanjŏ ë do wopjarcŏ definicjé kaszëbskjégŏ nôrodu na słowjaństwje a jãzëkù. Twòrzecelã kaszëbskjé nôrodné deje bët dochtŏr, pjisŏrz a etnograf Floriŏn Cenŏwa (1817-1881), a kontinatorami jegŏ dbë bëlë kaszëbskji aktivjiscë nôslëdnëch generacij, m. dr. Aleksãder Majkŏvskji (1876-1938) abŏ, v II RP, Zrzeszińce (zvŏni tak wod pjiismjenja „Zrzesz Kaszëbskŏ”) takji jak Jŏn Rŏmpskji (1913-1969), Jŏn Trepczik (1907-1989) a Aleksãder Labùda (1902-1981). Ti slëdni, czãsto brevjiter kriticzni procëm pòlskjégŏ rzŏdù, v svŏji pùbliciticzni robŏce mjelë do wuczinkù z cenzurŏ, kŏnfjskatŏ nakladŏv pjiismjenja a navetka arasztovanjami.

Cenŏvŏvë vëstŏpijenja sã pŏtkãtë z kritikŏ pŏlonocentriczno nastavjonëch aktivjistŏv, v tim Jarosza Derdovskjégŏ (1852-1902); z pŏzdnjészëmi Zrzeszińcami pŏlemjizovalë Frãc Sãdzëckji (1882-1957) ë pùbliciticë zgromadzŏni vkŏt mjedzëwojnnégŏ pjiismjenja „Klëka”. Vësztŏtëcnjé sã mjedzë kaszëbskŏ jinteligencjã apartnosce v spravje nôrodné jidentifikacjé doprowadzëto do wutvŏrzenjŏ dvùch rŏvnolegtëch narracij wo pŏczëcim ë jãzëkù, jakjé za Kŏzëczkŏvskŏ⁵ je mòzno nazvac kaszëbŏcentricznŏ a pŏlonocentricznŏ. Wo caŏi ten czas domŏcŏ jinteligencjã mùszëta téz kŏnkùrovac wo vpliv na svŏj lùd z njemjeckjim ë pòlskjim sistemã edukacjé, z katolëckŏ ksãžëznŏ, v dzëlù naprtënjãtŏ, a téz z pòlskŏ ë njemjeckŏ prasŏ.

Pŏ II svjatŏvi wojnje novŏ pŏliticznŏ jistnosc pŏstavjãta przed Kaszëbami novë vëzvanja. Nacionalisticznŏ ë wunifŏrmjisticznŏ lënjŏ vladzŏv PRL sprovadzëta Kaszëbŏv do pòlskjé etnograficznë grëpë ze svŏjim folklorã ë gŏdkŏ, jednak nježëczno sã wodnŏsza do dŏženjŏv do jãzëkŏvë ë kùlturové emancipacjé. Pŏdezdrzenja vladzŏv procëm Kaszëbŏv doprowadzëtë do te, že dopjérze v 1956 r. pŏvsta ta pjerszŏ pŏwojnnŏ kùlturno-spŏlevŏ worganizacjã, *Zrzeszenie Kaszubskie*. To sã ale staŏo przë blëzkji vespŏtrŏbŏce z vladzŏ ë njé bez wudzëlù szpecialnëch slùžëb. Aktivnŏ v ZK starszŏ generacjã Zrzeszińcŏv bëta znŏjma marginalizŏvŏnŏ. V 1964 r. *Zrzeszenie Kaszubskie* pŏ sparłãczenjim ze *Zrzeszeniã Kociewskim* sã mjenjãto v Kaszëbskŏ-Pŏmŏrskjé Zrzeszenjé, jakjé do dzisŏ funkcjonëre jakŏ ta nŏvjiksŏ vedle nŏleznjikŏv spŏlevŏ-kùlturnŏ worganizacjã na Kaszëbach ë v Pŏmŏrsce.

Pŏvszechnŏ diskriminacjã kaszëbskjégŏ jãzëka v sistemje edukacjé v czasach PRL bëta jednŏ wod vŏznëch prziczin przervanjŏ mjedzëgeneracijnégŏ przekazù. Szanse na vprovadzenjé kaszëbjiznë do szkŏt sã pŏjavjãtë jaž pŏ 1989 r. Jù v 1991 r. sã zacã wuczba kaszëbskjégŏ v szkŏle na Głŏdnjicë, jednak przelŏmjenjim v ti spravje bët dopjérze wustŏv z 2005 r. wo nôrodnëch a etnjicznëch mjészëznach a wo rejonalnim jãzëkù, jakji wumŏznpjãt financovanjé kaszëbskjé edukacjé z bŏdžetù państva. Dzisŏdnja przez 20 tësŏci wuczniŏv na Kaszëbach sã wuczã kaszëbskjégŏ jakŏ cëzëgŏ jãzëka, a ve dvùch privatnëch jimersijnëch szkŏlach je wuczŏni jakŏ wotczësti jãzëk

⁵ A. Kozyczkowska, *Kaszubszczyzna: Pedagogicznie o języku i tożsamości* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019), s.11.

ë je jãzëkã wuczbe njejednëch drëgijch przibjorów. Wod 2013 r. na Gdúńskjim Wuniwersitece to dô kjerënk kaszëbskò etnofilologijò. Chòcò to sò blòs licenciackjé sztudia, pòmògajò wësztolcëc novò generacjò kaszëbskijch szkòlnëch, gazëtnjików ë robòtnjików jïnstitutij kùlturë.

Nové edukacijné mòznosce pòmògajò nabëc jãzëkòvé kompetencje novim brëkòvnjikóm jãzëka, chtërni gò nje vënjeslë z famijilijnégò strzodovjiszcza abò vënjeslë v njepòłnim stãpjenjú. V wostatnëch dekadach je téz vjidzec wožëvjenjé na vëdòvnjicizim rénkú, tak kjëj jidze wo kaszëbskòjãzëkòvò lëteraturã, jak téz tã kaszëbò-ë pòmòrzoznavczò pò-pòlskú ë pò-mjeckú. Rosce téz lëczba tłomaczenjów svjatové lëteraturë na kaszëbskij jãzëk.

Sistemòvé przemjanë doprowadzëtë do wožëvjenjò sã téz kaszëbòcentricznëch strzodovjiszczy, czegò rezultatã bëło pòvstanjé pjismjón „Tatczëzna” ë „Òdroda”. V 2011 r. bëła wugruńtovónò worganizacjò Kaszëbskò Jednota, jakò pòstulëje wuznanjé Kaszëbów za etnjicznò mjészëznã ë v spravach samòidentifikacijné pòlitikji je v wopòziciji do lënjé zarzòdú Kaszëbskò-Pòmòrskjégò Zrzeszenjò. Tak wobjedvje narracjé wo samòidentifikaciji a jãzëkú, jakjé sigajò 19. stolecò, dërch sò živ ë majò wodnjesenjë v dzisészich nastavjenjach Kaszëbów, njejednoznacznëch ë rozmajitëch.

Lemkòvje

Anna Maślana

Lemkòvje sò etnjicznò mjészëznò, co wod strzëdnëch stoleców mjeszkò na zemjach zvonëch Lemkòvjiznò, to znaczi na terenach Njiskjégò Beskidú ë óstovim dzëlu Sòdec-kjégò Beskidú. Na zemjach przòdków, ë mòcno z njimi zdrzeszoni, rozvjijalë wob staleca svòjã kùlturã, pjastovelë jãzëk ë sztòftovalë etnjicznë pòczëcë. Tradicijno sã zajimalë przevažnje gbúrzenjim ë zvjëzãt trzimanjim, a téz rzemjãslã – produkcjò drzewjanëch vòrov (np. kùchennëch pòròdków abò gòntów), kamjannëch (m.dr. vjëzrków do stołów, mùńskijch kamjenji ë žaren), a téz robjenjim smarë ë dzekcú, drótovanjim a statków wupròvjanjim. Bëlë svjòdkami ë wuczãstnikami vjele historicznëch zdarzenjów, róvnak to tã ze 40. lat 20. stolecò mjenjitë njé do wodvòrcenjò žëcë jejich spòla.

Pò drëgji svjatovi wojnje pòlskjé kòmùnisticznë vladze vësedlëtë Lemków mjeszkajòcëch na terenach pòwojnné Pòlskjé z jich wotczëznë. V latach 1944-1946 vjelgji dzël lemkówskjégò lëdztva (gòdò sã, že to mògło bëc 65-70% pòpùlacjé) bëł przesedloni na radzëckò Wukrajinã, a v 1947 r. kòle 30-35 tës. Lemków bëlë vësedloni wob akcëjò „Wisła” na zòpadnë ë nordové zemje Pòlskjé. Ę chòcò historëjò Lemków je bògatò v tragicznëch zdarzenja – jú na zacòtkú I svjatové wojnë sã wodbivatë masové arasztovanja ë przesladovanja nòležnjików lemkówskjégò spòla, vjele wod njich bëło trzimónëch v koncentracijnim lògrze v Talerhofje, gdje wumjéralë abò gúbjilë zdrovjë wod przemòce ë lëchich varënków žëcò – to pravje akcëjò „Wisła” je wuznòvónò za

wosoblĕvje tragicznò v rezultace. V czasù té woperacĕjĕ vjele Lemków bĕlĕ trzimóni v wugruńtovónim pò II svjatovi wojnje lôgrze pròce v Javòrznje, gdze dzĕl wod njich bĕt zabjiti abò wumjar wod fjizicznĕch a psychicznĕch tortur, njedozĕvjenjò ě lĕchich higienicznĕch varĕnkòv. Przetranspòrtovóni v cãzkjich varĕnkach na tzv. wodzvĕskónĕ zemje Lemkòvje sã nalezlĕ v czĕsto njeznónim strzodovjjszczù kulturovim, spòlevim ě nòtĕrnim. Z trùdna kòmu sã dało vrocĕc do svòjĕ wotczĕznĕ.

Vĕsedlenja doprovadzĕtĕ do zgùbjenjò majòtkù, zĕm przòdkòv, lasòv ě do cało-vnĕgò roznĕkanjò Lemków, do zervanjò jednotĕ ě relacij v grĕpje a do wostabjenjò mjedzĕgeneracijnĕgò kulturnĕgò przekazù. Nòslĕdnĕ kjile dekadòv to je czas fòrmalnĕ „njeegzistencĕjĕ” Lemków, kjĕj bĕlĕ vĕstavjoni na vjele fòrmòv diskrimjinacĕjĕ, v tim na przĕmùszovò kulturnò asimilacĕjò. Vładze PRL jich trzimałĕ za nòleznjikòv wu-krajińskjĕgò nòrodù ě nje wuznòvatĕ jich etnjicznĕ apartnosce. Dopjĕrze v czasach sistemòvĕ transfòrmacĕjĕ 80. lat 20. stalcò zòs sã pòjavjita mòznosc wugruńtovanjò njezanòleznĕch lemківskjich worganizacij ě wofjicialnĕgò dzejanjò dlò wotrzymanjò ě rozvjicò rodnĕ kulturĕ ě jãzĕka (v 1989 r. v Legnjici bĕla zarejistrovònò ta pjerszò pò II svjatovi wojnje lemківskò worganizacĕjò – Ferejn Lemków [*Stowarzyszenie Lemków*]).

Vedle Nòrodnĕ Pòvszechnĕ Spjiskji Lĕdztva a Mjeszkanjòv z 2011 r. kòle 10 tĕs. pòlskijich wobĕvatelòv zadeklarovalĕ, že sfĕchajò lemківskji mjĕszĕznje. Lemkòvje ě jich jãzĕk, chtĕren nòlezi grĕpje pòrĕnkòvòstovjańskjich jãzĕkòv, sò dopjĕrze chron-joni kjile pravnĕmi aktami, m. dr. to *Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*, wustòv, jakji wofjicialno wuznòvò Lemków za etnjicznò mjĕszĕznã. Przez tĕ pravnĕ regulacĕje je mòžno realizovac vjele zadanjòv ě projektòv, chtĕrnĕ majò za cĕl wochronã, wotrzymanĕ ě rozvjicĕ kulturnĕgò pòczĕcò, np. edukacijnĕ dzejanja, vĕdòvnjictvò, rozkòscĕrzanĕ ě pòdstĕcovanjĕ wutvòrbĕ lemківskjich wutvòrcòv, wotrzymanĕ samòjidentifikacĕjĕ ě tradicĕjĕ abò dokùmentacĕjò jãzĕka a kulturĕ.

Wopjjsónĕ historicznĕ vĕdarzenja ě jejich kònsekvencĕje mjałĕ pòvòzni vpliv na vji-talnosc jãzĕka Lemków, wograczĕtĕ jegò wuživk ě wostabjitĕ mjedzĕgeneracijni przekòz, temù dzisò nen jãzĕk je klasifikòvóni jakò zagrožoni. V slĕdnĕch latach bĕtĕ pòdjimónĕ mnogĕ dzejanja, cobĕ jen wotrĕmac ě revjitalizovac. Dzisòdnja lemківskji jãzĕk je wuczoni v szkòlach jakò wotczĕsti jãzĕk dlò Lemków jakò dodòvkòvi przibjòr. V latach 2001-2017, v gromadze z lĕteraturò, historĕjò ě kulturò Lemków, bĕt tĕž wuczoni na Pedagogicznim Wuniversitece v Krakòvje na szpecialnosci rùskò fjlologijò z rùsińskò-lemківskjim jãzĕkã. To bĕtĕ jedùrnĕ fjlologicznĕ sztudia z mjĕszĕznovim profilã na ten òrt, jakĕj rĕchtovatĕ m. dr. do robòtĕ z jãzĕkã ě v jãzĕkù lemківskjim. Vjele absolventòv té szpecialnosce robjò dzisò za szkòlnĕch lemківskjĕgò jãzĕka, badĕròv jãzĕka, lĕteraturĕ, rodnĕ kulturĕ, tòmòczòv abò redaktoròv pùblikacij ě lemківskjich mediòv.

Mjedzĕ vĕdòvnjiczĕmi dzejanjami v lemківskjim jãzĕkù je mòžno vĕmjjonovac m. dr.: dvamjesãcznjik „Besida” („Бесіда”), „Lemківskji Rocznjik” („Лемківський Річник”), wuczalĕ pjismjono „Rocznjik Rùskjĕ Bùrsĕ” („Річник Руской Бурсы”), sò vĕdòvónĕ

Ĥłomaczenja svjatové lĕteraturĕ: *Mŏfi princ* (Малий Принц) ĕ *Miedzwiŏdk Pŭfŏtk* (Вини Пуг) – pŭblĕkacĕje do dzeci, antologĕje, vspŏmjĕnkĕ abŏ pŭblĕcisticznĕ tekstĕ. V 2019 r. bĕt vĕdŏni dvatomŏvi *Kŏntekstualni slovŏrz lemĕkŏvskĕgŏ jĕzĕka* (Контекстуальный словник лемĕкŏvского языка). Ferejn „*Ruska Bursa*” v Gŏrlĕcach vĕdŏvŏ dvajĕzĕkŏvŏ serĕjŏ „*Biblotĕka Lemĕkŏvskĕ Klasĕkĕj*” („Бібліотека Лемĕкŏvской Клясиĕkĕ”), to je kanŏn lemĕkŏvskĕ lĕteraturĕ v woriginale ĕ przekładze na dzisdnjovi lemĕkŏvskĕj jĕzĕk. V 2018 r., jakŏ dzejanjĕ dlŏ wochronĕ a promŏcĕjĕ jĕzĕka a kŭlturĕ, „*Ruska Bursa*” vĕda pŏspŏle z Centrum Zaangaŏzowanych Badaŏ nad Ciĕgłŏciĕ Kŭlturŏwĕ na Wydziale „*Artes Liberales*” Uniwersytetu Warszawskiego *Cvjĕczenĕja do wuczbe lemĕkŏvskĕgŏ jĕzĕka* (Робочий зошит до лемĕкŏvского языка), a v 2020 r. dlŏ tĕch nŏmĕtdszĕch ĕ zacĕinajŏcĕch wuczba lemĕkŏvskĕgŏ *Pŏvjŏstkĕj na kŏzden dzĕl roku* (Приповĕdkĕ na kaŏdu poru roka).

Pŏdsztĕcovanjĕmŭ kŭlturnĕgŏ pŏczĕcŏ lemĕkŏvskĕ mjĕszĕznĕ ĕ wutvŏrbĕ jĕ przedstŏvcŏv stŭŏŏ tĕŏ mnogĕjĕ kŭlturnĕ vĕdarzenĕja, np. Lemĕkŏvskŏ Vatra v Cĕzĕnje worganizŏvŏnŏ v Mĕjchałŏvje, Pŏtkanĕja Trzech Generacij z Lemĕkŏvskŏ Kŭlturŏ (Przemĕkŏvŏ), Mĕjdzĕnŏrodnĕ Biennale Lemĕkŏvskĕ/Rŭsiŏnskĕ Kŭlturĕ (Krĕnjica) abŏ Lemĕkŏvskŏ Wutvŏrczŏ Jesĕnj (rozmajĕtĕ mŏle na terenĕje Lemĕkŏvjiznĕ). V Gładĕszŏvje to dŏ Lemĕkŏvskŏ Edukacijŏ Kŏplĕ, v jakĕj sŏ realizŏvŏnĕ tĕmŏvĕ varĕkŏvnĕje tradĕcĕjĕ ĕ edukacijĕnĕ zajmĕ do dzeci ĕ młŏdĕch. Przitŏmnŏsc lemĕkŏvskĕgŏ jĕzĕka v pŭblĕcĕzni sferze je jednak nĕjevĕlgŏ. Przez dbĕ nŏleŏnjĕkŏv Ferejnŭ Lemĕkŏvskĕ Młŏdzĕ „*Czuha*” v Pŏlsce dzevjŏrc lemĕkŏvskĕch vsi mŏ dĕbeltĕjĕzĕkŏvĕ (pŏlskŏ-lemĕkŏvskĕ) tŏfle z jejĕch mĕjonami. Wŏd 2011 rokŭ to dŏ radio LEM.fm, chtĕrno emĕjtĕje programĕ v lemĕkŏvskĕm jĕzĕkŭ, tĕŏ na ŏvŏ. Na zacŏtkŭ bĕto przĕstĕpnĕ blŏs v ĕjnternetovĕm rĕmĕje, dopĕrĕze nadŏvŏ tĕŏ na czĕstŏtach 106,6 MHz z Gŏrlĕcŏv ĕ 103,8 MHz z Pŏlkŏvjic v Nĕjŏznĕm Szlŏskŭ; redakĕjŏ radia provadzi tĕŏ ĕjnfŏrmacijĕni pŏrtal v lemĕkŏvskĕm jĕzĕkŭ www.lem.fm. Nŏleŏnjĕcĕ lemĕkŏvskĕgŏ spŏla, mĕjdzĕ njimi tĕŏ pŏdszĕkŏcĕje jĕzĕka, kŭlturĕ, historĕjĕ ĕ lĕteraturĕ, ju wŏd kĕjle lat robĕjŏ mĕt z wuczafĕmi Varzavskĕgŏ Wuniwersitetŭ, majŏ svŏj dzĕl v rozmajĕtĕch projektach, jakĕch cĕl to m. dr. revĕjitalizacĕjŏ zagroŏnĕch jĕzĕkŏv, v tĕm lemĕkŏvskĕgŏ.

Szlŏzŏcĕ

Rafał Rzepka

Na pitanĕjĕ kŏgŭm sŏ Szlŏzŏcĕ je mŏŏno dac kĕjle wŏdpŏvjescĕi zanŏlĕŏno wŏd te, nŏ co mĕ chcĕmĕ dac bŏczenĕjĕ. V tĕm nŏprostszĕm rozmĕnjĕm to je mĕjono na mĕjszĕkaŏnkĕj a mĕjszĕkaŏcŏv Szlŏska – bez defĕjĕnjŏvanĕjĕ jejĕch nŏrodnĕ abŏ etnjĕcĕnĕ javernŏtĕ. Jeŏlĕ mĕ sĕ przĕzdrzimĕ na dzisdnjovi administracijĕni pŏdzĕl (wŏdervŏni wŏd realnĕch kŭlturnŏ-etnjĕcĕznĕch varĕnkŏv tj. bez vzĕcŏ pŏd wuvŏgĕ historĕjĕ rejonŏv ĕ teritorium vĕstĕpŏvanĕjĕ lokalnĕch kŭltur) mĕ bĕ mŏglĕ tak nazvac vszĕtkĕjĕch

mjeszkańców szlōskjegò wojewòdztwa, co czāsto sā dziejò v woglovòpòlskich mèdialnĚch przekazach. Jednak kjĚj mĚ dómĚ bōczenjĚ na historĚjò szlōskjĚ zemje ě mjenjajōcĚ sā wob staleca demògraficznĚ varĚnkji, mĚ wuzdrzimĚ, Źe takò defnicĚjò je falszĚvò, bò pòmijjò kwestġa samòidentifikacĚjĚ jednostkji, tĚj jĚ jġndividualnĚ nòrodnĚ/etniczĚnĚ pōczĚcĚ. Przez mnogĚ nòtĚrnĚ bōgastva ě mōznosc letkjĚgò nalĚzenjò robòtĚ, Szlōsk vjedno przĚcigòt do se lĚdzi z cavĚ Europe. CzāstĚ mjigracĚje lĚdztva cignāĚ za sobò kùlturnò rozmajġtosć, a elementĚ kùltur przĚbĚczów, nòprzòd cĚzĚ autochtonóm, z czasā (przez mechanism adaptacĚjĚ) sā stòvatĚ dzĚlā kùlturnĚgò land-szaftù tĚ zemje.

RozvjġcĚ mjast na Szlōskù doprovadzĚto do rozvjġcò haġdlù – wosoblĚvje tegò, jakji sā wodbġvòt przez wodā. V 14. stalecim Vroclòv, stolĚca Szlōska, vszed do tĚ nòvjġkszĚ haġdlovĚ worganizacĚjĚ v Europje – HanzĚ. PravĚnò samòbĚtnosc szlōskjġch ksāŹtv ě przĚnòlĚznòta do federacijĚnĚ wunġjĚ paġstv KòronĚ sv. Vactava spròvġatĚ, Źe Szlōsk dlò vjele lĚdzi bĚt atrakcijĚnim mōlā do ŹĚcò ě rozvjġcò sā. PòzdnġjszĚ staleca ě tragicznò dlò cafĚ Europe stalatnò vojna nje strzġmatĚ napĚvù jimġgrāġtów, a navetka jen przĚrĚchlĚĚ.

DŹaka rozvjġcĚmù jġndustrĚjĚ ě pĚnòcim z tĚ przġcĚnĚ vzòtkóm Szlōsk chùtkò sā stòt na svòj òrt przĚstanjò ě dlò tĚch chcòcĚch sā zbōgacĚc na haġdlù abò jġndustrĚji, ě tĚch, jakji prosto szúkalĚ za robòtò. JimġgracĚji cĚzozemczġkòv na Szlōsk nje przeszkòdzĚlĚ mnogĚ krĚvavĚ kònfliktĚ, takġ jak chòcle trzĚ szlōskjĚ vojĚnĚ abò austrĚjackò-prĚskò vojna wo domġnacĚjò v Nġmġeckji Zdrzeszi. Svòj mōl – wokróm sòsadĚjòcĚch ze Szlòzòkami Czechów, Nġmców, Słòvòkòv czĚ Pòlòchów – tú nalezlĚ tĚŹ mnogji przedstòvce Źġdkġjegò spòla, emġgrancĚ z drĚgġich partów Austro-MadŹaròv ě jġndustrialni robòtnġcĚ z VjelġjĚ BrĚtanġjġjĚ. JġnġstġcĚje tú provadzĚlĚ jġndustrialġġcĚ ze SztĚcòv. To pravje na njejednakò etniczĚnò sztruktura ě bòkadosc vjelekùlturnosce daĚĚ realni grùġt pòd bŹdovanĚ nòrodnĚgò pōczĚcò Szlòzòkòv v pòzdnġjszym czasù.

MŹszi jednak stanovġito pòdsztrġchnòc, Źe szlòskò javernòta nje bĚta zbŹdovònò jedŹrĚno na zapòŹĚczenjach z ġġnszġch kùltŹr. Javernòtovò apartnosc Szlòzòkòv sā sztòftova jŹ ve vczesĚnĚch strzĚdnĚch vġekach v wobrĚmjġm przĚnòlĚznòtĚ do VjelġgòmòravskġjĚ ZdrzeszĚ ě pòspòlnĚ worganizacĚjĚ spòlevĚgò ŹĚcò szlōskjġch plemjòn. FragmantĚ wumòcnjenjòv zlokalizovònĚch na graġcach szlōskjġch zĚm, takġch jak Szlōskġ VafĚ na Dòlnġm Szlōskù (szlòskò-lŹzĚckò graġca) abò Dukt WorzłòvĚch Gnġjòzd (sistema pòlskġch festġngòv na pòlskò-szlōskji graġci), sò bezpòstrzĚdnġm przġkladā pòspòlnòtovĚgò ě njezanòlĚznĚgò (apartĚgò vod sòsadòv) charakterù szlōskjġch zĚm. NjezanòlĚznosc szlōskjġch ksāŹtv ě volĚnĚch stanovĚch paġstv na Szlōskù mò svòje pòcvġerdenĚ ve vjele pravĚnĚch aktach z tamġegò czasù, jakġ je mōzĚno nalezcĚ ě v szlōskjġch, czeskġch, czĚ nġmġeckġch historġczĚnĚch zdrojach. NjejednĚ vod njġch sò wunikatovĚ v kònteksce czasù, z jakġgò pòchòdajò (np. Zemskò WordġnacĚjò Wopòlskò-RacĚbòrskġjegò KsāŹtva, to znaczi dokùmant majòci pòznakji ě sztrukturā dzġsdġnjovĚ kòstitucĚjĚ). RoscenĚ nòrodnĚgò pōczĚcò (v dzġsdġnjovġm rozmjenġm) przĚszłò,

javerno jak kòl drĕgkich nacij Vestrzédné Europĕ, wob Zimk Lĕdŏv v 19. stolecim, ě v Austrĕji, ě v Krolevstvje Prĕs. Tedĕ sã pŏjavjitĕ pjerszĕ gŏse wo pŏtrzĕbnosci pŏwoŏanjŏ worganizacij abŏ jinstitucij, chtĕrnĕ bĕ mjaŏ chronjic kùlturnŏ spŏdkŏvjiznã Szlŏzŏkŏv ě prava do samŏstanovjenjŏ ě pjastovanjŏ wuživŏnĕgŏ jãzĕka (a navetka kjile jãzĕkŏv). Pŏ zakùnczenjim I svjatovĕ wojnĕ ě przegranjim Njemjeckjĕgŏ Cĕsarstva v szlŏskjich strzodovjiszczach nŏrodnĕch aktivjistŏv sã pŏjavjiŏ jideja pŏwoŏanjŏ samŏstŏjnĕ Gŏrnoszlŏskjĕ Repùbliki, jakŏ svŏjim teritorium bĕ wobjima pŏrĕnkŏvi part Szlŏska, vjele barzĕ kùlturno ě etnjicno rozmajiti jak jegŏ zŏpadni – njižnoszlŏskji – dzĕl. Szkŏda, le nĕ planĕ bĕtĕ zarzùconĕ przez njezanŏlĕznĕ wod Szlŏzŏkŏv decizĕje dobivajŏcĕch paŏstv Ententĕ. Pŏzdnjĕszĕ vĕdarzenja (gŏrnoszlŏskŏ domŏcŏ wojna v Pŏlsce znŏnŏ pŏd mjonã III szlŏskjĕgŏ pŏvstanjŏ, II svjatovĕ wojna ě aneksĕjŏ vjikszosce Szlŏska przez PRL) do kùncã znjĕkviŏtĕ realnŏ szansã Szlŏzŏkŏv na stvŏrzenjĕ vŏsŏnĕgŏ paŏstva, jaž pŏ dzisĕszĕi dzĕnj.

Dopjĕrže Szlŏzŏcĕ mjeszkajŏ ě na terenje Pŏlskjĕ Repùbliki, ě Czeskjĕ Repùbliki. Vedle slĕdnĕ pŏvszechnĕ spjiskji z 2011 rokù na terenje Pŏlskji mjeszkajŏ 847 tĕs. wobĕvatelŏv, chtĕrni deklarĕjŏ szlŏskŏ nŏrodnosc. V wobrĕmjim tĕ lĕczbĕ 471 tĕs. wobĕvatelŏv deklarĕjŏ dĕbeltnŏ nŏrodnosc (szlŏskŏ + jinszŏ), a 376 tĕs. vĕbralĕ szlŏskŏ nŏrodnosc jakŏ jedùrnŏ. V Czeskji Repùblice lĕczba lĕdzi deklarĕjŏcĕch szlŏskŏ nŏrodnosc to bĕlĕ 12 tĕs. v tim jistnim roce. Wokrŏm apartnĕ javernotĕ Szlŏzŏcĕ majŏ tĕž svŏj jãzĕk (szl. *ślůnsko godka*), jakji stĕchŏ grĕpje sŏvjaŏrskjich jãzĕkŏv, a tĕž dva sztandardĕ zapjisù ŏaciŏrskjim alfabĕtã. Dzisŏdnja szlŏskji jãzĕk wuživŏ lĕdztvŏ mjeszkajŏcĕ ě v pŏlskjim, ě v czeskjim parce Szlŏska. Vedle pŏvszechnĕ spjiskji RP z 2011 rokù szlŏskji jãzĕk v domŏcĕch kŏntaktach wuživajŏ przez 529 tĕs. wobĕvatelŏv Pŏlskji, z czegŏ 126 tĕs. wuživajŏ le blŏs te jãzĕka. Je vŏrt spŏmnŏc, že pŏ 1945 rokù, kjĕj vnetka cavni Szlŏsk sã nalŏz v graŏcach PRL, wuživk szlŏskjĕgŏ jãzĕka bĕt dtùgji czas zakŏzŏni v pùblicznim rĕmje. Lĕdze gŏdajŏci pŏ-szlŏskù bĕlĕ represionovŏni przez paŏstvŏvi aparat. Pŏvszechnim zjavjiszczã bĕŏ tĕž rezignacĕjŏ z wuczenjŏ szlŏskjĕgŏ jãzĕka ě gŏdanjŏ v tim jãzĕkù v kŏntaktach z dzecami, co mjaŏ jim zazichrovac lepszĕ start v dozdrzelaŏtim žĕcim ě mŏžnotã dobĕcŏ lepszĕ edukacĕjĕ. Vjele starszich lĕdzi do dzisŏ na rozmajiti ŏrt pŏkazĕje svŏj strach przed wuživkã szlŏskjĕgŏ jãzĕka v pùblicznim rĕmje, co sŏm – jakŏ szlŏskji aktivjista – jŏ mŏg njĕ jeden rŏz zmerkac v bezpŏstrzĕdnĕch gŏdkach z njima. Barŏ czãsto je mŏžno zmerkac zjavjiszczĕ przechŏdanjŏ na szlŏskji jãzĕk kŏl starszich lĕdzi dopjĕrže v sztŏce zacãcŏ kŏnversacĕjĕ v tim jãzĕkù. Czasã to sã zdŏržŏ jaž pŏ kjile zdanjach vĕrĕkŏtĕch v szlŏskjim jãzĕkù. To sã tikŏ zachtnĕ vjikszosce lĕdzi mjeszkajŏcĕch ve vjelgich mjastach. Na vsach ě v mjasteczkach czãscĕ v mjedzĕlĕdzkijich kŏntaktach je czĕc szlŏskji jãzĕk.

Wupŏdk kŏmùniczŏnĕgŏ sistemù, a tĕj sistemŏvĕ transformacĕjĕ v Pŏlsce zrobitĕ, co szlŏskji jãzĕk dostŏt vjĕkšzi rùm do rozvjicŏ. Razã ze svŏbŏdŏ zdrĕszanjŏ sã pŏjavjitĕ sã z czasã pjerszĕ worganizacĕje, jakjĕ pŏstulovatĕ wochronã szlŏskjĕ javernotĕ ě animacĕjŏ lokalnĕ kùlturĕ a rozvjicĕ szlŏskjĕgŏ jãzĕka. Mjimŏ tegŏ situacĕjŏ

szlŏskjégò jãzeka ò szlŏskjé javernotè z perspektivè prava RP dèrch nje je wunor-mòvòno. Strzodovjiszcza szlŏskjich aktivjistów wod vjele lat majŏ starã wo wuznanjé szlŏskjégò jãzeka za rejonalni jãzèk przez pòselskjé projektè tikajŏcè sã zmjanè wustavù wo nôrodnèch a etnjicznèch mjészèznach. Nódto v 2014 rokù dzãka jiniciativje strzodovjiszcz szlŏskjich aktivjistów bëtë pòzebróné przez 140 tès. pòdpjisów pòd wobëvatelskjm projektã wustavù, jakji bë vpjisovòt Szlŏzŏków na spjiskã etnjicznèch mjészèznów v Pòlsce. Szkòda, le vszètkji donèchczasové projektè tikajŏcè sã pravnégò wuznanjŏ szlŏskjégò jãzeka abò szlŏskjé nôrodnosce nje przeszłè fùl legislacijnégò procesù. V ti spravje vladze kònsèkventno wod 1989 rokù wodmòvjajŏ Szlŏzŏkóm elementarnèch pravów v wobrëmjim wochronè jejich jãzeka a kùlturè.

Dopjérze szlŏskò kùltura sã rozvjijŏ v pjerszi rédze v górnoszlŏskjm parce Szlŏska. Na Dólnim Szlŏskù – przez nastãpstva II svjatovi wojnè ò masové przesedlenja – mòcno domjinèje pòlskò kùltura. Dzisészé mészlenjé Szlŏzŏków wo Szlŏskù zavjèrŏ v se elementè pamjãce wo dôvnim etosù žècŏ Szlŏzŏków skòncentrovònim vkŏt chëczi ò robòtè (zvjijsza v cãzkji jindustrejji) v zestavjenjim z próbŏ wodpòvjesce na dzisdnjové tŏkle žècŏ mjeszkañców Szlŏska (takjé jak trobel czèstégò lèftù abò zmjana v pòdèndzenjim do robòtè ò samégò gòspòdarczégò mòdelù szlŏskjé zemje, pòdzeloné pòlskjmimi administracijnèmi greñcami a též europejskjmimi eurorejonami). È chòcŏ kòmunism efektivno wodbjìt svŏj cèch na szlŏskji kùlturze, to młodi Szlŏzŏcè majŏ starã przèvroccè pamjãc wo dôvnim, vjelekùlturnim Szlŏskù, a za jednégò dopasovac jegò kùlturã do vèzvanjów 21. stalcŏ ò erè mòdernèch technologij. Przikladã tegò mòže bëc rozvjicè témòvèch karnŏlów pòpularizèjŏcèch Szlŏsk przez spòlevé média (takjé jak YouTube) abò próbè przekladù klasicznèch tekstów svjatové lèteraturè na szlŏskji jãzèk v cifrovi fŏrmje (e-bookji pò-szlŏskù). Szlŏskòsc dlŏ vjele lèdzi je atrakcijno v pjerszi rédze dzãka jé wotemktémù a tolerancijnémù charakterovi, a kùlturovŏ bòkadnosc, jakŏ dôvŏ Szlŏsk, pòdskòcŏ wutvŏrców do artisticznégò rozvjicŏ, czegò przikladã sŏ prestiževé nõdgradè dlŏ architektonjicznèch prŏcovnjów ze Szlŏska abò mnogjé filmové festivale (Festiwal Kiloff, Cropp Kultowe), mùziczné (Rawa Blues Festival, Off Festival, Colours of Ostrava) abò z òrtù plasticznèch kùñsztów (Art Naif Festiwal) ò teatru (Ars Cameralis, Interpretacje). Tim szlŏskòsc parlãczi v se to, co lokalné, z tim, co chòcŏ cèzé, dôvŏ mòžnotã jintelektualnégò a javernotovégò rozvjicŏ jednostkji.

Vëlemòvjanje

Tymoteusz Król (Tiöma fum Dökter)

Vëlemòvjanje sŏ njevjelgŏ etnjicznŏ grëpŏ, jakŏ mjeszkŏ v mjesce Vëlemòjce na pò-grañczim Szlŏzka ò Małopòlskji, v Wosvjãcëmskji Kòtlënje. Nen mòl bët wugruñtovòni v 13. stalcim wod wosadnjików ze zòpadné Europè. Ti przèvjezlè sobŏ svŏj germañskji